

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИКО-СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПОЛІТИЧНИХ НАУК**

ПАНОРАМА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

НАУКОВИЙ ВІСНИК РДГУ

Випуск 4

Рівне – 2010

Панорама політологічних студій :
науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. –
Рівне : РДГУ, 2010. – Вип. 4. – 211 с.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

1. **Гон М. М.** – д.політ.н., професор, завідувач кафедри політичних наук Рівненського державного гуманітарного університету (головний редактор).
2. **Бортніков В. І.** – д.політ.н., професор, завідувач кафедри політології Волинського національного університету імені Лесі Українки.
3. **Канцелярук Б. І.** – д.політ.н., головний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин.
4. **Киридон А. М.** – д.і.н., професор кафедри міжнародних відносин та зовнішньої політики Київського міжнародного університету.
5. **Круглашов А. М.** – д.політ.н., професор, завідувач кафедри політології та державного управління Чернівецького національного університету ім. Ю.Федьковича.
6. **Макаренко Є. А.** – д.політ.н., провідний науковий співробітник відділу трансатлантичних досліджень Інституту світової економіки і міжнародних відносин.
7. **Постоловський Р. М.** – к.і.н., професор, завідувач кафедри всесвітньої історії, ректор Рівненського державного гуманітарного університету.
8. **Тихомирова Є. Б.** – д.політ.н., професор, завідувач кафедри міжнародної інформації Волинського національного університету імені Лесі Українки.
9. **Троян С. С.** – д.і.н., професор, завідувач кафедри міжнародних відносин та країнознавства Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету.
10. **Шеретюк В. М.** – к.і.н., доцент, декан історико-соціологічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету.
11. **Шугасва Л. М.** – д.філос.н., професор, завідувач кафедри філософії Рівненського державного гуманітарного університету.
12. **Юськів Б. М.** – д.політ.н., завідувач кафедри міжнародної інформації Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету.

Відповідальний редактор –
к.політ.н., доцент Черній А.Лі. (Рівненський державний гуманітарний університет)

Друкуються за рішенням вченої ради Рівненського державного гуманітарного університету.
Протокол № 3 від 29 жовтня 2010 р.

Науковий вісник «Панорама політологічних студій»
затверджений ВАК України науковим фаховим виданням з політичних наук
(постанова Президії ВАК України від 14 квітня 2010 р. № 1 – 05/3)

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ №16166-4638 Р

Адреса редакції: кафедра політичних наук, Рівненський державний гуманітарний університет,
вул. Остафова, 29, м. Рівне, 33027.

ЗМІСТ

ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ ТА ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ

Нагорняк М. М., Нагорняк І. М.	5	Формування Т. Г. Масариком засад зовнішньої політики Чехословацької республіки
Шугасва Л. М.	13	Витоки й першопричини релігійних репресій у СРСР (на прикладі Істинно-православної церкви та Істинно-православних християн)
Маруховський О. О.	20	Теорія постіндустріалізму Д. Белла як методологічна основа становлення концепцій інформаційного суспільства
Федорчак Т. П.	26	Правові межі функціонування громадянського суспільства в Чеській Республіці
Куницька Г. Д.	34	Теоретичні аспекти політичної кризи
Монолатій І. С.	40	Особливості діяльності суб'єктів західноукраїнської етнополітичної сфери у 1867–1914 рр.
Десятничук І. О.	48	Партія влади в умовах політичного конфлікту (на прикладі «Празької весни»)
Невинна Г. Я.	56	Партійно-політична ситуація у Фінляндії та її вплив на зовнішню політику держави міжвоєнного періоду
Булига І. І.	62	Особливості трансформації християнських конфесій в умовах воєнно-політичного конфлікту (на прикладі Волині часів Другої світової війни)
Гев'юк У. Ю.	69	Категоріальне забезпечення дослідження інституту виборів в українській політичній науці
Федів Ю. О.	75	Взаємовідносини спецслужб Української Центральної Ради з розвідками та контррозвідками європейських держав

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Бурдяк В. І.	84	Соціальний капітал і громадянське суспільство в Центрально-Східній Європі
Гон М. М.	91	Натовп / маса як суб'єкт трансформаційних процесів
Бортніков В. І.	98	Обласна державна адміністрація як інститут демократії (на прикладі Волинської області)

Овчар І. В.	105	Формування нової міжнародної політики на пострадянському просторі (початок 90-х рр. ХХ ст.)
Морарь М. В.	114	Взаємообумовленість тактики та принципів партійних лідерів у політичних процесах суспільства
Наумов А. С.	124	Харизматичне політичне лідерство як об'єкт політологічного аналізу
Коваль І. В.	132	Політизація Церкви: сутність і прояви в сучасних умовах
Ломака І. І.	140	Релігійна модернізація чи реалізація інтеграційної ролі релігії під впливом модернізаційних процесів?
Кузьма Т. М.	147	Інститут імпичменту: політико-правовий аналіз
Климончук В. Й.	153	Свобода слова в Україні та проблема суспільного ідеалу
Петренко М. Ю.	160	Регіональні особливості парламентських виборів в Україні
Бурейко Н. М.	167	Політико-правові аспекти реформування імміграційних процесів у США на федеральному рівні
Сакрієр О. Л.	175	Використання маркетингових технологій у формуванні ефективного іміджу політичного лідера
Мойса Б. С.	181	Об'єднання осіб з обмеженими можливостями: принципи та етапи створення
Равлик І. О.	189	Трансформація суті парламентських виборів у контексті проблеми інкорпорації політичної еліти (1998–2007 рр.)

РЕЦЕНЗІЇ

Жерноклєсєв О. С.	197	Український погляд на геополітику міждержавних і міжнаціональних взаємин у дуалістичній імперії
Монолатій І. С.	199	Націоналістичне кредо: німецький випадок та українські паралелі
Долганов П. С.	204	Економічний ракурс українського націоналізму першої половини ХХ століття: сучасна рецепція
Відомості про авторів	209	
Вимоги до оформлення статей	211	

ХАРИЗМАТИЧНЕ ПОЛІТИЧНЕ ЛІДЕРСТВО ЯК ОБ'ЄКТ ПОЛІТОЛОГІЧНОГО АНАЛІЗУ

У статті проаналізовано харизматичне політичне лідерство як суспільний феномен, якому притаманні певні закономірності і принципи. Зроблена спроба виокремити індикатори харизматичного лідерства, за допомогою яких можна здійснювати його пошук у політичному просторі.

Naumov A. The charismatic leadership as object of political science analysis

The charismatic political leadership as a social phenomenon with its own principles is analyzed in the article. The author tried to determine the indicators of charismatic political leadership, which can be used for searching such leadership in the political space.

Політичне лідерство – невід’ємна складова державного керівництва. Дуже важливо, щоб глава держави (це може бути не лише переможець президентських виборів, а й монарх, лідер правлячої партії) був водночас і загальнонаціональним лідером, особистий авторитет якого спирається не лише на традиції, посадові повноваження, а й на особистісні якості, ораторський хист, реальні успіхи внутрішньої та зовнішньої політики.

Успішного та, як наслідок, популярного державного лідера послідовники і журналісти називають харизматичним. Лише він здатний (не самотужки, а повівши за собою суспільство) витягнути країну з кризи, скинути непопулярну правлячу верхівку, сприяти формуванню повноцінної нації. Вражаюча активність такого лідера робить його постійним об’єктом уваги. Пересічні громадяни не лише захоплюються політиками-героями минулого, а й видивляються подібних вождів серед теперішньої еліти. Натомість науковці намагаються виявити природу, механізми розвитку та занепаду харизматичного лідерства. Загалом наука дозволить не лише пояснити цей політичний і соціально-психологічний феномен, а й допоможе сучасним політикам технологічно забезпечити стійкий вплив на суспільство, здобути підтримку і стати легітимними лідерами. Персональна політична влада, позбавлена харизми, є слабкою і короткотривалою.

Мета даної статті – аналіз харизматичного політичного лідерства як суспільного феномену, який можна вивчати за певними індикаторами. Зазначимо, що дана проблема ще не привернула, на нашу думку, достатньої уваги вітчизняної політології, хоча деякі дослідники вже вивчають її. Це, зокрема, Ю. Зушик [1] та В. Опанасюк [6]. Сучасним класиком наукової концепції політичної харизми вважаємо французького соціолога Сержа Московічі [4].

Досліджуючи феномен харизматичного політичного лідерства, вважаємо за необхідне акцентувати увагу на певних його аспектах, а саме: особистість та суспільний образ політичного лідера, соціально-політична ситуація, за якого відбувається становлення харизми політика, її реалізація та „рутинізація” (занепад), а також соціально-психологічний зв’язок лідера з масою.

Методологічною основою даного дослідження є факторний підхід, який спирається на емпіричне і теоретичне вивчення факторів появи та еволюції харизматичного політичного лідерства, вимагає прив’язки виявлених факторів до передумов лідерства, врахування значимості „ключових подій” (перемога у війні,

на виборах, подолання кризи), визнання унікальності кожного випадку політичного лідерства, якомога ширшого охоплення значимих факторів тощо. Власне аналіз харизматичного лідерства як феномену політичного життя ми здійснюємо за допомогою таких методів:

- порівняльний, який дозволяє виявити відмінності харизматичного лідерства від інших типів лідерства і сприяє винайденню спільного поміж різних випадків харизми в історії;
- аналітичний, який використовується для виділення найважливіших елементів феномену харизматичного лідерства з позиції різних політологічних, соціологічних та психологічних теорій;
- синтетичний, що дає можливість побачити проблему харизматичного лідерства в її цілісності.

У багатьох сучасних спільнотах, особливо в країнах Східної Європи, Азії та Африки, поширена ідея стосовно того, що лише виняткові індивіди спроможні протистояти політичній нестабільності та невизначеності. Такою ж популярною є ідея про те, що у моменти кризи з'являється рятівник, „сильна рука”. Причину або джерело легітимності (суспільного визнання) такої влади називають харизмою. Якщо ототожнювати харизматичну владу з ресурсами, що використовуються для впливу на об'єкт, то вона представляється як могутність, воля, чарівність і, насамперед, як дивовижний дар, який важко пояснити.

Сам термін „харизма” запозичений з історії і теорії християнства, де його використовували для характеристики проповідників, котрі мали дар безпосереднього спілкування з божеством та оминали при цьому офіційні релігійні інститути.

Автором першої і досі поширеної концепції політичної харизми є відомий німецький соціолог початку ХХ ст. Макс Вебер, який був переконаний в існуванні глибокого психологічного зв'язку між харизматичним лідером та його послідовниками. Істотним досягненням Вебера можна вважати своєрідну „секуляризацію” поняття „харизма”, тобто перенесення останнього з релігійного знання до світської науки. Він поширив межі проявів харизматичного панування на політику [5, с. 56].

Вебер виділяв три основні типи легітимної влади: традиційну, раціональну й харизматичну, при цьому остання різко протиставлена двом першим. Так, дослідник відзначав, що бюрократичне владарювання раціональне в розумінні залежності від правил поведінки, тоді як харизматичне є ірраціональним у відчуженості від правил. Традиційне панування також орієнтоване на правила, оскільки зв'язано прецедентами минулого. Харизматичне владарювання руйнує минуле, тому є революційним. Водночас Вебер зазначав, що така влада є легітимною до тих пір, поки „особиста харизма є значимою, тобто знаходить визнання і використовується довіреними людьми, учнями, послідовниками” [5, с. 58]. Наголошується, що для такого лідера характерна відстороненість від матеріального збагачення. Мотивом діяльності є втілення у життя своєї „місії” за цілковитого визнання та підтримки оточуючими. Харизми володіють також творчі, ініціативні, енергійні особистості з потужним динамічним потенціалом, необхідним для впровадження радикальних соціальних змін.

Думка Вебера про те, що сутнісною характеристикою харизматичного лідера є емоційний компонент свідомості людини, визнається більшістю дослідників політичного лідерства. Найсприятливішим моментом для появи харизми є

перехідний стан людської психіки, який характеризується емоційною нестійкістю і страхом за власне майбутнє (в час війни, катастрофи, суспільної кризи).

Зупинимося на деяких інших ознаках харизматичного лідерства. Зокрема, харизматичні авторитети не схильні до рутинної або конформної поведінки, дотримання встановлених порядків. Навпаки, вони готові зруйнувати існуючий суспільно-політичний лад і на його місці створити новий. Такі особистості здатні розмістити в собі певні риси, які допомагають їм посилювати свій образ посланців Бога, передвісників історії, вождів [5, с. 60].

Харизматичні лідери часто дуже вимогливі та автократичні, диктують, як повинні вести себе їхні послідовники і жорстоко карають тих, хто не дотримувався цього. Вони зберігають дистанцію між собою і своїми учнями, носять парадні костюми або уніформу, надаючи перевагу особливим формам спілкування, виголошуючи промови з високих трибун, влаштовуючи зібрання у величезних приміщеннях тощо. Такі лідери схильні до неординарних дій для демонстрації своєї особливої влади, надзвичайних можливостей, догматичні, фанатично віддаються реалізації власних проєктів і не сприймають критики. Вони ефектно відмежовуються від змін обставин чи суспільної думки, що їх не влаштовують, згуртовуючи навколо себе відданих прибічників, створюючи цим феномен „групової думки”.

Через емоційний характер самовідданості в ім'я харизматичного лідера, підкорення може стати тотальним. Але харизма може також співіснувати із доведеним до крайнощів ідеалом свободи, взаємними зобов'язаннями з масою. Тоді вона стає фактором руйнування існуючого порядку. Політична харизма авторитарна і в тому розумінні, що вождь може в будь-який момент відмінити рішення бюрократів, змінити закон, швидко відреагувати на певну суспільну потребу і створити таким чином враження вільного вибору.

Водночас не всі дослідники погоджуються з тим, що харизматична постать має бути авторитарною і руйнувати існуючі порядки. Так, автор теорії „провидного реалізму” американець М. Бернс наголошує на неможливості ототожнення поняття „тиранія” і „лідерство”. Лідерство (і харизматичне в тому числі) – це насамперед моральне явище, звернене до фундаментальних потреб послідовників [1, с. 21]. Бернс виділив два типи лідерства: погоджувальне і трансформуюче. Саме останнє і є харизматичним, основна функція якого – виховна. Діяльність „великої людини” підкріплюється мріями послідовників. Такий лідер має здатність розглядати існуючі реалії як можливості інспірувати колективний образ кращого майбутнього. На відміну від фанатиків, що ігнорують практичні і моральні наслідки здійснення колективної мрії, провидчий реаліст (на жаль, не всі харизматичні лідери є такими, зокрема, Гітлер, Сталін) має добре відчуття реальності, визначає цілі перетворення, застосовує їх до складностей оточуючого світу.

В усіх сучасних класифікаціях політичного лідерства можна знайти тип, названий по-іншому, але за своїми характеристиками подібний до харизматичного. Візьмемо для прикладу типологію „великих історичних особистостей” Сіднея Хука, який розрізняє серед останніх тих, які створюються подіями, і тих, які створюють події [5, с. 53]. Велич перших не залежить від того, що вони здійснили, вони просто потрапили у потрібний час у потрібне місце, правильно використавши отримані можливості. Інші володіють унікальними властивостями – інтелектом, талантом, проникливістю, впевненістю у досягненні цілей. Саме з їх числа рекрутуються харизматичні лідери. Вони самі відчувають власну обраність, а інші визнають їхню харизму. Такі люди не лише використовують надані можливості, а й

створюють їх. Вони збільшують шанси досягнути успіху при виборі альтернатив завдяки своїм непересічним якостям.

Тепер проаналізуємо умови формування харизми політичного лідера. Як і будь-яка властивість особистості, харизма у своїй появі і становленні залежить як від індивідуально-психологічних особливостей лідера, так і від конкретної соціально-політичної ситуації, психологічного стану мас. Навряд вона з'явиться за відсутності одного з цих факторів. Розглянемо їх детальніше.

Історія свідчить, що харизматичними лідерами стають лише неординарні особистості. Їх політичні (або військові успіхи) не відбулися, якщо б лідер не мав певних виняткових якостей. Саме успіхи та особисті якості стають об'єктами майже релігійно-фанатичної відданості послідовників вождя. Різні дослідники виділяють різні комбінації особистісних рис, без яких політику важко стати харизматичним лідером.

Важлива умова становлення харизми, без якої не дізнатися про наявність виняткових здібностей, - демонстративність поведінки політика. Така людина має використовувати будь-яку можливість для публічного виступу, захоплювати безмежною енергійністю і впертістю. Постійними ідеями та рухами вона нищить будь-яку невпевненість. Її рішучість дійти до кінця глибоко вражає оточуючих. Це ознака відвертості, згоди між словами і справами. Основою формування цих якостей є усвідомлення самим політиком своїх непересічних здібностей.

Всі думки та дії харизматичних лідерів спрямовані на владу і вплив, славу і популярність, тобто в його системі ціннісних життєвих орієнтацій переважають політичні (за кваліфікацією Г. Олпорта). Таким лідерам притаманні: життєва наснага, внутрішній потяг до дій, відсутність потреби у схваленні або численних порадах, наявність „інстинкту” політика (дає змогу безпомилково орієнтуватися у політичному просторі), непохитність і безкомпромісність щодо політичної стратегії, повна віддача політиці з поступовою відмовою від інших видів діяльності. Осіб з такими якостями називають політиками „від Бога” [6, с. 33].

Політична воля виступає однією з найважливіших функціональних якостей харизматичного лідера. Вона визначає здатність політика мобілізувати населення для втілення в життя власних політичних задумів. Політична воля передбачає особисту автономію, що розцінюється як самоконтроль, незалежність у прийнятті політичних рішень.

Найбільшу дієвість у політиці завжди демонстрували люди, чия політична воля ґрунтувалася на ідейних переконаннях, фанатичній відданості своїй суспільній, політичній „місії”. Отже, вплив харизматичного лідера спирається на його непохитну впевненість у своїй правоті, яка діє і на оточуючих.

Більшість дослідників найважливішою зовнішньою передумовою виникнення вождизму вважає надзвичайну кризову ситуацію в суспільстві (війну, голод, революцію). Як зазначає С. Московічі, перед появою харизми спостерігається злам існуючого соціального ладу, значне руйнування вірувань, розчарування в настановах. Масам здається, що все навколо нищиться, і вони готові віддатися хвилі ентузіазму, люті, шукаючи, часто того не усвідомлюючи, людину, здатну вплинути на політичний процес, пов'язати ідеальне та реальне, хаос перетворити і в порядок. Ось і виникає необхідність у такому типі влади, яка здатна змінити ситуацію зсередини. Харизматичні лідери відповідають цій потребі мас [4, с. 349]. Наприклад, харизма Леніна з'явилася в Росії в умовах краху економіки, голоду і втомленості громадськості від війни.

Другою важливою соціальною передумовою виникнення вождізму є відсутність розвинутого, структурованого громадянського суспільства, слабкість його інститутів – партій, суспільних організацій, рухів. Існує закономірність, встановлена російським дослідником Г. Ашиним: чим менш розвинута політична система, тим більшу роль у ній грає харизматичне лідерство [1, с. 50].

Третьою важливою передумовою вождізму є особливий психічний стан маси, що викликається довгодіючими зовнішніми репресивними факторами і який можна назвати гіперфрустрацією – переживанням хронічної незабезпеченості найнагальніших потреб. Тривале невдоволення позбавляє людину психічної рівноваги, викликаючи різні за забарвленням емоційні стани і реакції, які коливаються від агресії до проявів тривоги. Часто індивід не забезпечити свої потреби соціальними способами, скористатися якими не дозволяє особлива інстанція свідомості – контроль „я”, що слугує для стримування афективних проявів та орієнтації індивіда на соціально бажану поведінку. Тоді в людини зростає потреба зняти самоконтроль і повністю віддатися волі прагнень, усунути хронічну напругу. Така можливість їй надається, коли вона потрапляє до велелюдного збіговиська. У результаті утворюється натовп, що є одночасно передумовою утвердження харизматичного лідерства.

Ю. Зушик виділяє ще одну передумову виникнення феномену вождізму – утопічність масової свідомості, яка психологічно є проєктивною і має свій, специфічний „план – образ майбутнього”, виражений у стислій і доступній масовому сприйняттю формі. Такими свого часу були: „хліба і видовищ”, „світле майбутнє – комунізм” тощо [1, с. 51].

На базі прототипних атрибутів, що властиві схематичним уявленням про вождя, можна зробити спробу провести операційну розробку харизми політика та скласти поліморфну картину з чотирма архетипними формами: „герой” (героїчна харизма), „батько” (патерналістська), „рятувальник” (місіонерська), „цар” (велична) [2, с. 266].

Тепер спробуємо розібратися, якими засобами харизматична особа домагається величезної влади над людьми. Перші спроби дати наукове пояснення феномену залежності „вождь-маса” знаходимо у представників психології останньої Г. Тарда, Г. Лебона, З. Фрейда (в наш час їхню справу продовжує С. Московічі). Так, Г. Лебон пояснював механізм впливу вождя на натовп масовим гіпнозом. У праці „Психологія народів і мас” він детально описує психологічні риси натовпу і характеризує залежність останнього від вождя „чарівністю престижу”, а також „релігійним почуттям обожнювання”.

С. Московічі стверджує, що влада вождя прагне до особистого зв'язку з прибічниками, дозволяючи кожному індивіду в натовпі уявити, що він безпосередньо контактує з людиною, котрою захоплюється. Щоби переконатися в цьому, йому достатньо одного разу побачити свого лідера, наблизитися, „доторкнутися” [4, с. 349].

Здається, що вождь та його послідовники обирають один одного взаємно. Вони довіряють йому і віддають свою долю в його руки, цілком отожднюючись з ним. Часто люди самі не можуть пояснити такі свої вчинки, а це свідчить про вагомий внесок підсвідомої психіки у становлення психологічного зв'язку між харизматичним лідером та його послідовниками. Тому й не дивно, що психоаналіз зацікавився цим феноменом одразу після свого становлення. Зокрема, засновник психоаналізу З. Фрейд підкреслював батькоподібність рис вождя у масовій свідомості. Вчений вважав, що прагнення до лідерства має у своїй основі

витіснений Едипів-комплекс. Цілком імовірно, що дитяче сприйняття батька як захисника, рятівника від небезпек зовнішнього світу істотно впливає на формування архетипу (одного з проявів колективного несвідомого, за термінологією Т. Юнга) лідера в процесі соціалізації індивіда.

На переконання Фрейда, у натовпі індивід потрапляє в умови, що дозволяють йому позбутися витіснення „несвідомих первинних покликів”. Як і Лебон, Фройд вважає, що навіювання – це психологічний механізм формування взаємозв'язків „індивід – маса – вождь”). Сама навіюваність маси викликана глибокою невротичною потребою індивіда в усуненні витіснення лібідо (сексуальної енергії), а гіпноітичний вплив вождя на масу зумовлений здатністю першого викликати в другій „частину її архайчного спадку, який проявляється щодо батьків” [1, с. 24].

Як бачимо, психологія мас стверджує, що психологічні механізми залежності натовпу від вождя є проявами масового несвідомого. С. Московічі зазначає, що харизма здатна воскресити минуле, пробудити почуття і образи, приховані у пам'яті, тому вождь викликає миттєву реакцію підкорення [4, с. 352].

Своєрідним є пояснення Фрейдом, чому натовпи підкорюються богоподібному вождю. Він вважає, що у первісній спільноті сини вбили свого батька, могутнього вожака, якого вони любили за його силу і ненавиділи за його владу над усіма жінками. Після цього вбивці захотіли бути рівноправними, тому інстинкт і жорстокість замінюються правом і законом. Однак убитий батько не зникає з пам'яті синів, нагадуючи про себе. З часом його жорстокість забувається, його образ починають любити, обожнювати, поки між нащадками розгортається боротьба за владу. Згодом один з них перемагає, привласнює собі владу батька і титул його наступника (детальніше – у праці Фрейда „Мойсей і монотеїзм”).

Ситуація, в якій лідер набуває харизми, вражає уяву оточуючих. Через це апатичні люди стають активними, а діяльність, ідеї харизматичного лідера орієнтують різних до цього людей в одному напрямку. Кульмінація – визнання носія харизми, обраного без голосування, шляхом плебісциту, коли волю людей виражають палкі погляди, аплодисменти. Московічі пише: „Відкривши нового вчителя, спільнота звільняється від тягаря невпевненості і напруги, вона тепер знає того, хто відродить її” [4, с. 211].

Тут ми маємо справу ще з одним психологічним механізмом впливу харизматичного лідера на людей: ідентифікація кожного індивіда з особистістю лідера, який утримує владу і, що є визначальним, його здатність підтвердити свою харизму. Харизма одного набуває автентичності завдяки відданості усіх. Люди при цьому прагнуть відсторонитися від раціональності, розглядаючи її як таку, що кидає тінь на віру в легітимність харизматичного лідера. Індивіди відмовляються від своєї автономії не заради користі або під тиском, а щоб ідентифікувати себе з вождем, оскільки він втілює в собі щось для кожного члена спільноти: героя, генія, батька тощо. Від цього лідер стає ще більш переконаним у своїй надзвичайності, діє більш енергійно.

Ми вже зазначали, що значення харизми посилюється в періоди соціальних криз, коли руйнуються звичні норми, правила і закони, дискредитується правляча еліта і зневажаються традиції. В таких ситуаціях люди звичайно вірять лише тим, хто не належить до правлячих кіл. На думку соціолога М. Штомпки, потреба мас у харизматичному лідері в умовах кризи визначається щонайменше трьома психологічними факторами:

- відчуття безпеки, створеної завдяки особистості, що контролює політичні процеси;

- прагнення компенсувати власні невдачі, непристосованість емоційною ідентифікацією з геросем;
- намагання оминати відповідальності, перекласти її на лідера [5, с. 51].

Далеко не кожен харизматичний лідер може залишатися таким упродовж усього життя або правління. Сутність харизматичного панування також з часом змінюється разом із соціально-політичним простором, в якому діє політик.

М. Вебер писав: „якщо довгий час відсутні докази харизматичності, то це свідчить про те, що обдарований харизмою залишений своїм Богом або втратив магічну чи героїчну силу. Якщо тривалий час йому зраджує успіх і, в першу чергу, його керівництво не приносить прийняттого для підлеглих результату, то його харизматичний авторитет може зникнути” [5, с. 56]. Вождь лише успіхом може підтвердити свої якості. Харизма, що зазнала поразки, це вже не харизма. Реакція маси тим бурхливіша, чим сильнішим є розчарування. В будь-якому випадку, від того, хто не приховує своє покликання до панування, вимагаються докази його винятковості і могутності. Подібній „рутинізації” піддається харизма політичного лідера і в процесі стабілізації соціальної системи.

Харизматичне лідерство є нестабільним і через такі обставини:

- виникає проблема спадкоємності влади, оскільки немає заміни лідеру;
- збереження харизми вимагає від лідера двох несумісних принципів: уникнути „косності” і не втратити прихильності оточуючих;
- зміна такого лідера змінює і політичну систему.

Водночас важко погодитись із твердженням Вебера про постійне охолодження харизми. Якщо вона є у лідера, то спільнота часто робить усе можливе для попередження її занепаду та збереження її унікального характеру.

Втім, справжня харизма не успадковується. Її тривалість чітко визначена і фіксована: від народження до смерті лідера. Коли вождь помирає, виникає дисонанс. Панування залишається, але доводиться знову шукати виправдання, забезпечувати довіру. Потрібен певний час, щоб і спадкоємці стали легітимними. Сама ж боротьба між нащадками дуже шкодить їхній харизмі, позбавляє її привабливості, робить її „буденною”.

Сучасні дослідники схильні бачити ще один шлях трансформації харизми – в культ особи, а разом з цим і вождізму – в диктатуру. Приклади правління Сталіна, Гітлера, Мао Цзедунга підтверджують загальну закономірність еволюціонування вождізму в диктат однієї особи. Можна припустити, що суспільство із стабільним тоталітарним синдромом (українці його також успадкували від радянських часів) ґрунтується на прихованих, але досить характерних особливостях пануючого в ньому соціального або національного, расового характеру, зовнішнім проявом яких є соціальні інститути, звичаї, традиції. Харизматичне лідерство виникало під час криз і у відкритих демократичних суспільствах, але воно ніколи не еволюціонувало там у диктатуру (крім Німеччини та Італії).

На думку Ю. Зущика, вождізм трансформується в диктат за наявності таких передумов:

1. Нездатність державного керівництва впоратись з кризою, яка надмірно затягнулася (голод, війна). Населення починає чекати сильної руки.
2. Руїнування структур та інститутів громадянського суспільства, коли зникають механізми попередження накопиченню необмеженої влади в руках лідера.
3. Підпорядкування вождю державного примусового апарату.
4. Наявність сталого авторитарного синдрому в суспільстві [1, с. 51].

Виділяючись часто саме з харизматичного лідерства, диктат однієї особи набуває суттєві ознаки, які не дозволяють сплутати його із самим харизматичним лідерством. До таких ознак можна віднести фактичне верховенство волі диктатора над законом, його монопольне право застосовувати апарат насильства, відверте використання технологій маніпулювання, відсутність елементарних прав людини тощо. Тотальний страх громадян викликає масову дію захисних та адаптивних механізмів: раціоналізації, витіснення, гри ролей, містичного сприйняття особи диктатора, що дає привід вважати диктат особливою, ірраціональною формою соціальної взаємодії. Він активно використовує технології конструювання в масовій свідомості образів „зовнішніх і внутрішніх ворогів”. Диктат, на відміну від вождизму, характеризується опосередкованістю взаємодії диктатора і підданих механізмом системи державних інститутів. Між собою і суспільством диктатор „розміщує” репресивний апарат, з допомогою якого маніпулює суспільством. Опосередковану взаємодію диктатора і підданих називають диктатурою.

Підсумовуючи вище зазначене, спробуємо виокремити індикатори виявлення харизматичного лідерства в політичному просторі. Для того, щоб почати пошук харизматичних лідерів, ми повинні визначити ті політичні, соціальні та психологічні фактори, що дадуть нам змогу серед загальної маси правителів і політичних лідерів віднайти саме „власників” харизми.

При вивченні діяльності політичних лідерів з метою виявлення харизми, ми вважасмо за необхідне звернути увагу на свідчення про таке:

- „богообраність” політичного лідера, його „місію”, надзвичайні якості як правителя або полководця;
- тривалість суспільної підтримки, особливо в тих ситуаціях, коли лідер зберігає цю підтримку навіть після політичної або військової поразки;
- дуже швидке просування до популярності, визнання суспільством, тобто до загальнонаціонального лідерства, особливо якщо сам лідер за походженням не належить до правлячої еліти;
- перемога опозиції на чолі з популярним політиком, який не посідає значної бюрократичної посади і не може застосовувати адміністративний ресурс, на демократичних виборах або революційним шляхом;
- за умови вільного і таємного волевиявлення громадян на загальних виборах абсолютна (понад 80 % голосів) підтримка кандидата на посаду глави держави;
- багаторазове обрання політичного лідера на найвищу державну посаду, особливо, якщо це супроводжується змінами в основному законі;
- демонстративне та публічне вшанування чи навіть обожнення персони лідера, що з часом перероджується на культ особи, коли зображення вождя стихійно стає елементом повсякденного побуту, супроводжуючись масовим „паломництвом” населення до місць, пов'язаних з діяльністю лідера (і після його смерті);
- наявність феномену стихійних масоутворень: мітингів, демонстрацій, процесій, що, як переконливо довів ще З.Фрейд, не можуть існувати без вождя;
- використання прізвища лідера в назві політичної партії чи руху, оскільки популярність цієї особи є більш привабливою за ідеологію, а також поява під час виборів осіб чи політичних блоків-двійників, що прагнуть здобути широку суспільну підтримку, маніпулюючи прізвищем харизматичного політика;
- справжня, неприхована емоційна скорбота більшої частини суспільства після смерті політичного лідера і, водночас, розгубленість людей щодо невизначеності майбутнього;
- добровільна самопожертва в ім'я політика великої кількості прибічників.

Визначальним вважаємо перші вісім факторів. Саме вони, на нашу думку, „сигналізують” про наявність харизми у політичного лідера. Водночас вони функціонують лише тоді, коли комплексно супроводжують окремий феномен політичного лідерства. Тому для нас важливо під час пошуку серед найяскравіших політиків минулого та сучасного України харизматичних осіб намагатися віднайти якомога більше проявів вищезазначених факторів. З іншого боку, в будь-якому суспільстві спостерігається така різноманітність потреб, цілей, поглядів, що харизматичне політичне лідерство, яке б відповідало всім виділеним нами умовам, є рідкісним явищем.

Отже, харизматичне лідерство супроводжується певними політичними, психологічними проявами, які можна виявляти та аналізувати, вивчаючи особливості, динаміку та еволюцію харизми конкретного політичного лідера в конкретному історико-політичному просторі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Зущик Ю., Кривошеєнко О., Яблонський В. Фігури. Політичне лідерство в сучасній Україні. – К., 1999. – 275 с.
2. Кліманська Л. Д., Кліманська М. Б. Рольові міфи у політиці : історико-ціннісний підхід // Слов'янський вісник. – № 5. – Рівне, РІС КСУ, 2005. – С.263–273.
3. Кухта Б. Феномен політичного лідера. Історичні силуети на тлі епох. – Львів : Кальварія, 2000. – 232 с.
4. Московичи С. Век толп. Исторический трактат по психологии масс / Пер. с франц. – М. : «Центр психологии и психотерапии», 1998. – 480 с.
5. Психология и психоанализ власти : Хрестоматия. Т. 1 / Д. Я. Райгородский. – Самара : ИД „БАХРАХ”, 1999. – 607 с.
6. Опанасюк В. Харизматичний лідер – політичні еліти – маси: український досвід взаємовідносин // Політичний менеджмент. – Режим доступу: <http://www.politic.org.ua/vid/mag-content.php3?m=1&n=6&c=1314>

УДК: 322+34804

Коваль І. В.

ПОЛІТИЗАЦІЯ ЦЕРКВИ: СУТНІСТЬ І ПРОЯВИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Автор статті наголошує на тому, що сутність політизації церкви криється в самій її природі, феноменах «суспільство» і «Церква» та недосконалої реальної суспільства. Відтак церква змушена, окрім своїх головних функцій, вступати в політичні відносини з інститутами суспільства. Постійна боротьба за думки та душі віруючих змушує церкви вести боротьбу з іншими конфесіями, а часто і з політичними силами. Найбільш яскраво це проявляється у сфері церковно-державних відносин. Зокрема, владні інститути намагаються на базі тієї чи іншої конфесії штучно створити національну релігію, а це, відповідно, загострює міжконфесійні відносини, провокує конфлікти всередині конфесій.

Koval I. The politicization of the Church: the essence and manifestation in modern conditions.

Наукове видання

ПАНОРАМА ПОЛІТОЛОГІЧНИХ СТУДІЙ

НАУКОВИЙ ВІСНИК РДГУ

Випуск 4

Підписано до друку 22.11.2010 р.
Гарнітура Times New Roman. Друк різнографічний.
Ум. друк. арк. 17,5. Замовлення № 87/1. Наклад 300.

Віддруковано в редакційно-видавничому відділі
Рівненського державного гуманітарного університету
33028 м. Рівне, вул. С.Бандери, 12, тел. 26-48-83

П – 16 Панорама політологічних студій: науковий вісник Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне : РДГУ, 2010. – Вип. 4. – 211 с.